

begint het boek eigenlijk te vroeg. In het eerste hoofdstuk wordt het armoedevraagstuk sinds het einde van de Republiek behandeld en wordt de wording van de eerste sociale wetten uit de doeken gedaan. Terwijl niets aan onze kennis aangaande die onderwerpen toegevoegd wordt, komt de rol van de Eerste Wereldoorlog, die in de recente geschiedschrijving steeds meer als katalysator gezien wordt, er bekaaid af. Op dezelfde, wat wijldropige manier krijgen we door het boek heen herhaaldelijk de context van de Nederlandse politieke en sociale geschiedenis voorgeschoteld, en komen we niet zo veel nieuws te weten over het Ministerie van Sociale Zaken. In de hoofdstukken twee en drie worden de contouren van de sociale politiek, strikt genomen nog steeds *avant le ministère*, uit de doeken gedaan. Bij zwaargewichten als minister Aalberse wordt terecht wat langer stilgestaan. Vervolgens wordt in een vijftal hoofdstukken de beleidsgeschiedenis van Sociale Zaken tot en met minister Veldkamp, die in 1967 met het overgangskabinet van Zijlstra aftrad, nader beschouwd. De auteurs die verantwoordelijk zijn voor dit gedeelte van het boek — de hoofdschotel zou ik zeggen — hebben zich vakbekwaam maar weinig origineel gebaseerd op de bestaande literatuur. In de noten ben ik één verwijzing tegengekomen naar een ongepubliceerd stuk. Het gebruik van primair bronnenmateriaal is natuurlijk niet alleenzalmakend. Bovendien zijn delen van het archief in de oorlog verloren gegaan (zoals we lezen op pagina 210). Maar door de aanpak was er bij voorbaat weinig kans dat de identiteit van het ministerie — zijn ambtenaren, zijn organisatie, zijn functioneren — boven water zou komen.

Aan het eind van de jaren zestig stopt het chronologische verhaal. Er volgen dan nog vijf hoofdstukken over de verzorgingsstaat en enkele belangrijke beleidsterreinen: de loonpolitiek, de sociale zekerheid en de arbeidsvoorziening. Deze hoofdstukken zijn geschreven door sociale wetenschappers en hebben een geheel ander karakter dan het voorgaande geschiedverhaal. Leesbare hoofdstukken, dat zeker, maar of ze werkelijk thuishoren in dit boek, is de vraag. Het ministerie verdwijnt bijna geheel en al uit het zicht en wordt ingebed in bestuurssociologische verhandelingen over het reilen en zeilen van de Nederlandse verzorgingsstaat, nu en dan vergeleken met andere landen. Volgens het voorwoord kon de meest recente geschiedenis van het ministerie en zijn beleid niet historisch verantwoord, op grond van betrouwbare bronnen, beschreven worden. Een merkwaardige redenering, al was het alleen maar omdat onlangs een geschiedenis van het Ministerie van Onderwijs is verschenen, die op overtuigende wijze tot in de jaren negentig doorloopt. Het hier besproken boek heeft veel weg van zijn onderwerp, het Nederlandse stelsel van sociale zekerheid: moeizaam tot stand gekomen, voor elk wat wils, maar zonder eenheid en voortgaand over platgetreden paden.

Nico Randeraad

P. J. Knegtman, P. Schuiten, J. Vogel, *Collaborateurs van niveau. Opkomst en val van de hoogleraren Schrieke, Snijder en Van Dam* (Amsterdam: Vossiuspers AUP, 1996, 336 blz., ISBN 90 5629 002 9).

Met dit boek willen de schrijvers 'ontsnappen aan cliché-beelden van collaborateurs als gefrustreerde en ongetalenteerde, gewetenloze opportunisten' (315-316). Daartoe behandelen zij vanuit een biografische invalshoek de Indische bestuursambtenaar en hoogleraar Indisch staats- en administratiefrecht J. J. Schrieke (Schuiten en Vogel), de hoogleraar archeologie en oude geschiedenis G. A. S. Snijder (Schuiten) en de germanist J. van Dam (Knegtmans). De drie leerstoelhouders hadden vóór 1940 glansrijke carrières achter de rug. Tijdens de oorlog zouden zij de post bezetten van respectievelijk secretaris-generaal van Justitie, president van de

Nederlandse Cultuurkring (later van de Kultuurraad) en secretaris-generaal van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming. Zij vormden een uitzondering op het intellectueel geringe gehalte en de kleinburgerlijke achtergrond van het nationaal-socialisme. Niettemin verschildte onderling hun nationaal-socialistische gezindheid nogal. Schrieke was vooral nationaal (op de NSB) georiënteerd, Snijder en Van Dam waren meer pro-Germaans. Snijder was virulent anti-semitisch, van de andere twee kan dat niet worden gezegd. Van Dams giftige pijlen richtten zich vooral tegen het bijzonder onderwijs en tegen opleidings- en beroeps-mogelijkheden voor vrouwen (hij huwde een arts).

Wat hadden Schrieke, Snijder en Van Dam, behalve hun hoogleraarschap en hun collaboratie, wél gemeen? Op die vraag gaat Vogel in een korte epiloog in. Geen van drieën was een meikaver. Hun keuze voor het nationaal-socialisme dateerde van de jaren dertig. Die standpuntbepaling hing volgens de auteurs samen met de ontwikkeling van de wetenschappelijke inzichten van het beschreven trio. Op dat verband wordt in de afzonderlijke bijdragen dan ook de nadruk gelegd. De archeoloog en oudhistoricus Snijder was bijvoorbeeld gepreoccupeerd met een van reeds vóór de jaartelling daterende strijd tussen het hoogstaande Europa en het barbaarse oosten, waarin het Derde Rijk een historische rol vervulde. De drie professoren waren voorstander van politieke grandeur onder aanvoering van een krachtig leiderschap, of het nu ging om een herleving van het Romeinse rijk in de vorm van het Derde rijk (Snijder), om een vervanging van de malaise van de Weimar republiek door de heerschappij van Hitler (Van Dam) of om een correctie op het gebrek aan koloniale daadkracht in Nederlands-Indië (Schrieke).

Voor de drie beschreven personen wordt inderdaad een zeker verband aangetoond tussen hun wetenschappelijke inzichten en hun collaboratie. De lezer krijgt tevens inzicht in ontwikkelingen in het Interbellum in de beoefening van de rechtswetenschap, cultuur- of beschavingsgeschiedenis en filologie, de inrichting van het hoger onderwijs en een veelheid van academische en bredere wetenschappelijke organisaties vóór en tijdens de bezetting van Nederland. De bijdrage over Schrieke biedt ook een goede beschrijving van de koloniaal-maatschappelijke en -bestuurlijke context van Indië. En van elk van de drie hoogleraren is een handig bibliografisch overzicht opgenomen. De bundel is dan ook een nuttige bijdrage om de 'collaborateurs van niveau' op de wetenschappelijke agenda te plaatsen, waarbij kon worden aangesloten bij een groeiend aantal biografieën van vooraanstaande collaborateurs.

Vooralsnog — maar dat is in de wetenschap zelden een verwijt — leidt de gekozen benadering overigens meer tot vragen dan tot antwoorden. Ten eerste ontkomt men soms niet aan de indruk dat er sprake is van teleologische extrapolatie uit het wetenschappelijke werk vóór 1940 van het centrale trio naar hun daden in de bezettingstijd. Zouden in het werk van 'goede' en 'lauwe' hoogleraren niet soortgelijke 'aanzetten' (als anti-Amerikanisme, angst voor de massa, machtsverheerlijking, etc.) zijn aan te treffen die niet tot collaboratie hebben geleid?

Ten tweede wordt niet duidelijk wat het relatieve gewicht van de wetenschappelijke ontwikkeling van Schrieke, Snijder en Van Dam is geweest voor hun collaboratie. Speelden andere factoren niet ook een rol? De auteurs wijzen bijvoorbeeld zelf op problemen rond leerstoelen en honorering. Schrieke, die bekend stond om 'zijn hoogmoed en toemeloze eerezucht' (81) koos mede uit verbittering over het feit dat hij geen lid van de Raad van Indië was geworden in 1934 voor het professoraat. Omdat hij zich als buitengewoon hoogleraar niet voor vol voelde aangezien vroeg hij enkele jaren later zijn ontslag, een aanvraag die hij overigens weer introk. Van Dam behoorde (samen met onder anderen David Cohen, de latere voorzitter van de Joodse Raad) tot de initiatiefnemers van een actie voor verhoging van de salarissen van hoogleraren in de bezuinigingsjaren dertig. Men kan zich dus afvragen of zij wellicht niet meer gefrustreerd waren dan op grond van hun schitterende vooroorlogse loopbaan zou worden geconcludeerd. Die constatering zaait twijfel of dit boek er wel in is geslaagd om frustratie als een verklaring

voor collaboratie tenminste in deze enkele gevallen terzijde te schuiven. Speelde bij Schrieke *Werdegang*, zo kan men vragen, niet evenzeer zijn Indische ervaring mee, die bij lotgenoten vaak tot grote verongelijkheid over het 'verpolitiekte' Nederland leidde? In 1934 nam Schrieke, toen nog geen hoogleraar, zich voor dat hij, terug in Nederland, Colijn 'wel eens zou vertellen wat er allemaal mis was met diens beleid'. En oud-Indiëgangers, vaak wars van partijpolitiek, waardeerden het dat de vaderlandse nationaal-socialisten zich tegen de Hollandse hokjesgeest verzetten.

De persoonlijkheid van het beschreven trio en hun persoonlijke relaties buiten het terrein van de wetenschap komen weinig uit de verf en er is geen sprake van, zoals de inleiding belooft, 'een zo compleet mogelijke beschrijving van leven en werk' van de drie getekenden (29). Een echtgenote (40), een scheiding, waarbij de meeste vrienden partij kozen voor de echtgenote (52), een tweede huwelijk met een vrouw die ook reeds eerder getrouwd was (93), een Indische vrouw (140), kinderen uit twee huwelijken (150), een verbintenis met een Duitse fabrikantendochter (159) of met een arts (229) doemen slechts voor de duur van enkele zinnen op om vervolgens weer geruisloos achter de wetenschappelijke arbeid te verdwijnen. Slechts incidenteel wordt van dit door de wetenschap gedomineerde patroon afgeweken, bijvoorbeeld bij de suggestie van een moeilijke jeugd van Schrieke. Systematische vergelijking op andere dan wetenschappelijke terreinen vindt echter niet plaats.

Ten derde wordt door de belichting van drie afzonderlijke individuen op onderscheiden wetenschapsgebieden niet duidelijk of een bepaalde wetenschappelijke discipline meer of minder tot collaboratie predisponeerde. De indruk van positieve predestinatie dringt zich bijvoorbeeld op Van Dams terrein van de germanistiek (getuige ook diens collaborerende collega's J. M. N. Kapteyn en J. de Vries) sterk op. Pas op de laatste bladzijde van het boek wordt de gedachte geopperd dat het erop 'lijkt' dat de door het trio bedreven disciplines onder hun beoefenaren iets meer collaborateurs kenden dan andere.

De vraag waarom de ene beoefenaar van een bepaalde wetenschappelijke discipline wel en de andere niet tot collaboratie kwam, wordt in de bundel niet beantwoord. Daarentegen concludeert Vogel terecht dat in de beschreven gevallen, zeker bij Schrieke en Snijder, niet zozeer hun wetenschappelijke ontwikkeling zelf als wel de behoefte de studeerkamer te verlaten om toe te geven aan bestuurlijke dadendrang bepalend is geweest voor hun collaboratie. Schrieke was in Indië een man van de bestuurspraktijk geweest en zijn colleges in Leiden waren eigenlijk nog steeds meer praktisch dan wetenschappelijk van aard. Snijder werd niet in alle opzichten geboeid door zijn eigen vak en leefde zich uit in het organiseren en het trekken van (uiteindelijk fout gebleken) lessen uit het verleden. Daarnaast ontstaat het beeld dat een organische wetenschapsopvatting ('flexibel aanpassen aan de omstandigheden') wellicht niet zozeer de keuze voor collaboratie bepaalde, maar wél het steeds verder afglijden daarin.

Met de meeste van hun professorale collega's van het Interbellum deelden zij hun afkeer van de 'massa', maar zij waren volgens Vogel bijzonder door hun keus om zich in het politieke strijdgewoel te begeven. Dat lijkt een wat snel getrokken conclusie. Snijder en Van Dam voelden zich eerder tot een elitair nationaal-socialisme, bijvoorbeeld dat van de SS, aangetrokken dan dat van de NSB. En ook Schrieke kwam, zij het wat laat, tot de conclusie dat de NSB niet tot 'zijn soort mensen' behoorde. De drie 'collaborateurs van niveau' waren meer bestuurders dan politici en onderscheidden zich in die voorkeur niet van veel van hun collega's in het Interbellum van wie door Knechtmans en Vogel zelf in de inleiding wordt gerept (26-27).

De lezer vraagt zich verder af, waarom in de gevallen van Schrieke en Snijder de min of meer biografische benadering niet is verlaten voor een vorm van contrasterende dan wel bevestigende duo-biografie, die waarschijnlijk verhelderend was geweest voor de vraag welke weg wél en welke niet tot collaboratie leidde. De mogelijkheden daartoe lagen voor de hand. In de

beschrijving van de 'foute' Jaap Schrieke duikt regelmatig zijn 'goede' broer Bep op, met wie Jaap een vooraanstaande Indische carrière en een wetenschappelijk vervolg daarop gemeen had. Opnieuw pas op de laatste pagina van het boek stelt Vogel de vergelijking van Jaap Schrieke met zijn collega in het Indische staatsrecht H. Westra, die NSB-burgemeester van Den Haag werd, en zijn goede collega J. H. W. Verzijl aan de orde. In het opstel over Van Dam lezen we onverwacht dat de eerder beschreven Snijder een broer had die ook tot de SS behoorde.

Wellicht kan in een volgende beschrijving het aantal 'collaborateurs van niveau' worden uitgebreid met bijvoorbeeld de Amsterdamse rechtshistoricus L. J. van Apeldoorn, dominee W. Th. Boissevain, de filosoof Tobie Goedewaagen (klasgenoot van Snijder aan het Stedelijk Gymnasium in Utrecht), de publicist en waarnemend burgemeester van Den Haag in oorlogstijd H. C. van Maasdijk (ook goed vooreen duo-biografie met zijn 'goede' broer Iohan Gerard, die van 1933 tot 1940 correspondent van *De Telegraaf* in Berlijn was), de theoreticus van de NSB en tijdens de oorlog procureur-generaal bij het Gerechtshof in Den Haag R. van Genechten en de hierboven genoemde vakgenoten. Over deze personen zou dan wel tevoren een matrix van soortgelijke vragen dienen te worden gelegd, die mede aan de hier besproken studie te danken zijn.

Tot slot: de datum 29 februari 1943 (134) heeft nooit bestaan; derhalve is het niet aannemelijk dat er op die dag een audiëntie heeft plaatsgevonden, noch bij de Generalkommissar für Verwaltung en Justiz Wimmer, noch bij enig andere aan de christelijke jaartelling onderworpen aardbewoner.

B. G. J. de Graaff

J. Dohmen, O. Steens, *Bevrijding en bezetting. Vijftig jaar Algemene Studenten Vereniging Amsterdam* (Amsterdam: Vossiuspers AUP, 1995, 283 blz., f25,-, ISBN 90 5629 012 6).

Bevrijding en bezetting is de wat curieuze titel van het gedenkboek van de Algemene Studenten Vereniging Amsterdam (ASVA). In dit boek besteden Jos Dohmen en Oscar Steens aandacht aan de vijftigjarige geschiedenis van de ASVA, de overkoepelende studentenvereniging voor alle Amsterdamse studenten.

De auteurs gaan in de eerste hoofdstukken in op het ontstaan van de idee van een algemene studentenvereniging. Volgens hen was de roep om zo'n vereniging voor het eerst te horen aan het einde van de negentiende eeuw, toen onder invloed van de verzuiling de eenheid in de Amsterdamse studentenmaatschappij verloren dreigde te gaan. Als reactie op deze 'versnippering' ontstonden er, volgens Dohmen en Steens, plannen voor een nauwere samenwerking tussen de verschillende studentenverenigingen, maar door de grote verdeeldheid onder de studenten liepen alle pogingen tot het vormen van een eenheid op niets uit. De basis voor een samenwerkingsverband werd tijdens de Tweede Wereldoorlog gelegd, toen volgens Dohmen en Steens de anti-Duitse gevoelens de studenten steeds meer tot elkaar brachten en het saamhorigheidsgevoel sterk genoeg werd om een vereniging voor alle Amsterdamse studenten op te richten. Het resultaat was de stichting van de ASVA op 25 mei 1945.

Vervolgens gaan de schrijvers in de hoofdstukken 4 tot en met 7 in op de eerste jaren na de oprichting van de ASVA. Zij komen hier tot de conclusie dat de ASVA in de jaren veertig geen sterke vereniging was. De eenheid die tijdens de oorlog onder de studenten was ontstaan, was van korte duur en zou uiteindelijk ten onder zijn gegaan door de restauratieve neigingen van de traditionele corpora. Hoewel de zo gewenste vernieuwing van de studentengemeenschap uitbleef, menen de schrijvers dat de ASVA in de jaren veertig en vijftig veel nuttig werk heeft